

Bc. Peter Smolík: Porovnanie procesu manipulácie v totalitarizme a neoliberalizme

Posudek diplomové práce

Diplomová práce je nadprůměrná tím, že přesvědčivě a většinou nezkresleně rekapituluje různé koncepce, které pak inspirativním způsobem propojuje dohromady. Autor při tom osvědčuje schopnost pojmové práce v míře, která u studentů FHS nebývá samozřejmá. Text je zároveň střízlivý a neuchyluje se k ideologickým stanoviskům, přestože kritika neoliberalismu např. z levicových pozic by pro to nabízela prostor. Myšlenka práce, prostřednictvím pojmu manipulace propojit kritiku neoliberalismu s Arendtové kritikou totalitarismu – ukázat relevantní styčné plochy (a nezastínit při tom podstatné rozdílnosti) – mi připadá na poměry diplomové práce originální a pozoruhodná. V době, kdy demokracie čelí vzrůstajícímu vlivu antisystémových hnutí, práci pokládám za velmi aktuální.

Vedle zjevných kladů předložené diplomové práce se pokusím upozornit i na některé její slabiny a možnosti pro budoucí vylepšení, pokud by autor s textem chtěl dál pracovat, třeba v rámci doktorského studia.

Na začátek musím říct, že úvodní shrnutí všeobecných hermeneutických východisek práce působí do určité míry jako povinné vyplnění požadované osnovy. Detailní referování tezí a vývoje hermeneutiky (např. pokus o sledování debaty mezi Gadamerem, Habermasem a Derridou, kde není jasné, co z ní vlastně vplyne) je poněkud samoučelné. Lepší by bylo zůstat jen u shrnutí několik zásadních bodů, o které se autor bude opírat (zejména mentální modely ovlivňující naše porozumění světu, a pak pojem univerzality, jakkoli mu hermeneutika rozumí ještě v jiném smyslu, než v jakém ho autor využívá). Zároveň toto namítám s vědomím, že získat nadhled nad touto oblastí není pro adepta nefilosoficky zaměřeného studia vůbec jednoduché. Každopádně těžiště práce leží jinde.

Pro vymezení manipulace sahá autor (po mém soudu šťastně) ke conceptualizaci Teuna A. van Dijka, kde je pojem manipulace adekvátním způsobem zúžen a konkretizován na kontext sociální reality. Zároveň tu manipulace není přetížena; připouští se, že hranice mezi legitimním přesvědčováním a manipulací je mnohdy tenká. Základním předpokladem manipulace je vedle dalších charakteristik i to, že skrývá svůj záměr (někoho ovládat).

(Nabízí se otázka k diskusi: Kdo je vlastně v mocensky decentralizované tekuté modernitě subjektem manipulace? Kdo skrývá svůj skutečný záměr? Zdá se, že neoliberální systém udržují ti úspěšní, ti na vrcholu kariérní pyramidy. Ti ale ideologii neoliberalismu i sami věří, takže mnohdy nic neskrývají. Jsou sami subjektem, ale také objektem manipulace. Svět, ve kterém žijí, je ujišťuje o tom, že systém je nastaven správně (třeba tím, že je v maximální míře odměňuje). Jedná se pak vůbec o manipulaci jako vztahový fenomén mezi ovládajícím a ovládaným?)

Autor dále diskutuje koncept tekuté modernity a umožnění totalitarismu 20. století na základě rozvoje technologií. Podle G. Sartoriho je totalitarismus ideologický fenomén, který sám sebe chápe jako všeobjímající politické náboženství. Autor se zastavuje u Sartoriho postřehu, že znakem totalitarismu není ani tak donucení (násilí), ale dosah, v jakém totalitní zájem ovlivňuje naše jednání. V souladu s Arendtovou Sartori také odděluje násilí od autority, přičemž autorita není s demokracií nutně v rozporu.

Následující rozbor koncepce totalitarismu H. Arendtové je možné chápat jako jedno z těžišť celé práce. Přestože je proveden kvalitně, bylo by možné krátit. Zejména však by bylo žádoucí jednotlivé rysy totalitarismu přehledně shrnout, neboť jejich postupné „dávkování“ v textu vede k nepřehlednosti: není jasné, na které motivy se bude dál navazovat a které jsou uvedeny jen pro

dokreslení souvislostí. Nicméně materiál, který je tu představen, je důležitý a je dále využit pro výstavbu práce.

Druhé těžiště představuje shrnutí úvah M. Foucaulta z knihy *Zrození biopolitiky* z konce 70. let, které jsou kritikou poválečného neoliberalismu v Západní Evropě a USA. Zde se hodí dát autorovi diplomové práce k úvaze několik souvislostí:

Zprvė, přestože je Foucaultův text relevantním příspěvkem k tématu, nejedná se o vyvážený, „monografický“ text, ale o provokativní kritiku poválečného politického vývoje ze specifické perspektivy. Sáhnutí po takovém textu není samo o sobě chybné, ale ukazuje se na tom určité omezení „referující“ metody, kterou je práce psaná. Místy by totiž bylo žádoucí představit i jiná stanoviska k debatovaným otázkám. Jinak hrozí, že výklad bude jednostranný. Slovo by mohly dostat i protiargumenty z opačných pozic. Bylo by pak zřetelnější, že hypotéza o souvislosti některých rysů totalitarismu a neoliberalismu je přesvědčivě doložena nejen na základě textů kritiků neoliberalismu, ale i na samotných kanonických textech obhájců neoliberalismu. (Nepokládám to ale za vážnou chybu; nárokem by to už rozhodně přesahovalo možnosti diplomové práce.)

Za druhé, kapitola do jisté míry trpí nedostatečným rozlišováním německého ordoliberalismu (Freiburská škola) a amerického neoliberalismu (Chicagská škola); vše je shrnuto pod termín neoliberalismus. Německý vývoj i dnešní stav německé společnosti však ukazuje, že myšlenka „řádu“ (zejména v podobě právního regulativního rámce) přece jen může výrazně limitovat excesy, k nimž nekontrolovaný neoliberalismus amerického střihu nevyhnutelně vede (jakkoli tím nehodlám ekonomismus, patrný i v ordoliberalismu, hájit; jde spíše nakonec o to, že demokracie musí v souboji s alternativními politickými systémy obstát také na poli ekonomické výkonnosti, jakkoli se nám to nemusí líbit).

A za třetí, Foucault ve své knize přichází s netypickými termíny (i ve francouzštině, natož v překladu), jako je vládnutelnost (*gouvernementalité*) a státní/vládní rezóna (*la Raison d'État*). Autor práce tyto termíny bez zaváhání přebírá i do svých vlastních úvah, aniž by pátral po jejich přesnějším vymezení (nebo alespoň uvedl francouzské znění). Přestože jsou z kontextu obvykle zhruba jasné, neškodilo by se u nich zastavit víc.

I tato kapitola, podobně jako předchozí, poskytuje obsáhlý materiál, který pak autor využívá pro komparaci neoliberalismu s totalitními režimy, které analyzovala Arendtová. V další kapitole je pak uvedený materiál ještě rozšířen o úvahy G. Ritzera (mcdonaldizace společnosti), M. Bella (princip běžícího pásu), U. Becka (atomizace jedince), D. Harveyho (komodifikace) a dalších. Tyto úvahy pěkně ilustrují posun, ke kterému souběžně s vzestupem neoliberalismu došlo: prorůstání principů ekonomického prostoru do prostoru politického, které vede k proměně člověka v *homo oeconomicus*, kdy každý jednatel podřizuje svůj osobní rozvoj tomu, aby se stal konkurenceschopnou jednotkou na trhu práce, jakousi firmou v malém. Výsledkem je ale osamělost a odcizení. Samostatný oddíl se pak dále zabývá specifickou rolí reklamy v neoliberalním zřízení. Reklama v posledu už není nástrojem pro prodej konkrétních produktů, producentem různých druhů (virtuálních) identit, k nimž se chceme hlásit.

Práce končí podrobnou diskusí vybraných rysů, které mají totalitarismus a neoliberalismus společné: antisystémový narativ, který odhalila už Arendtová, pojmání společenského uspořádání jako vědeckého vystižení přirozeného zákona (který má objektivní povahu a nemůže být jiný), prorůstání manipulace do privátní sféry života (naše „malé dějiny“), v neoliberalismu posílené iluzí, že jedinec koná ve svém nejvládnějším zájmu, atomizace jedince a utilitarismus v oblasti mezilidských vztahů, všeprostupující uniformita a manipulace v podobě propagandy (dříve) a reklamy (dnes).

Jistou vadou práce je, že vzhledem k popisované šíři témat je obtížné vyzdvihnout jeden závěr jako dominantní. Snad by to mohla být pozoruhodná paralela, že kognitivní modely jednotlivce jsou v tekuté modernitě vystaveny neustálým změnám – podobně jako když totalitní systém prochází „permanentní revolucí“. Tato proměnlivost má pro lidské vědomí devastující účinky a dále zvyšuje jeho náchylnost k manipulaci.

Celkově je nutné zhodnotit, že diplomová práce je myšlenkově bohatá, ale zároveň i přetížená. Spojuje dohromady množství motivů a koncepcí. Ačkoli jejich uvedení na scénu až na výjimky není samoučelné, mám za to, že méně je rozhodně více. Práci by prospěl průklest a zřehlednění, a to i co do počtu referovaných zdrojů. V této podobě se text špatně čte.

To souvisí i s celkovým rozsahem, který činí přes 120 normostran. Přestože by se na jedné straně mělo ocenit, že autor odvedl velký kus práce, strukturovat text takového rozsahu už vyžaduje jisté zkušenosti, které autor zatím postrádá. Použitých zdrojů je příliš mnoho na to, aby byly rozumně využity; často se stává, že se v různých variacích opakuje totéž; text mnohdy zmíní podstatné věci, ale nepointuje jasně směrem k nim. Práce kvůli tomu místy ztrácí obrysy. Doporučil bych některé motivy vypustit a nechat krátký poukaz na ně jen v poznámce pod čarou (typicky konkrétní příklady zmiňované v textu; pokud to pravidla připouštějí, doporučoval bych vůbec množství ilustrativního materiálu „odstěhovat“ do poznámek pod čarou).

Zvládnutí textu se týká i formální stránky. Přestože se jednoznačně jedná o nadprůměrnou úroveň ve srovnání s běžně odevzdávanými texty v rámci fakultní výuky, je škoda, že nese některé znaky psaného projevu studenta dnešní doby. Ve větách zhusta narážíme na chybnou interpunkci, sem tam chybí slovo (i v nadpisech), formulační práce s textem vykazuje obtíže, některé chyby jsou úsměvné – odkaz na 11. září je uveden jako „9. 11.“ (s. 33).

Výběr literatury i práce s ní je na odpovídající úrovni. Autor vybírá relevantní tituly. Nakolik mohu posoudit, cituje korektně a rekapituluje s dobrým pochopením referovaného textu. Osvědčuje také schopnost pracovat s literaturou v anglickém jazyce.

Bodové hodnocení práce: 17 bodů (výborně).

Práci doporučuji k obhajobě.

V Praze 31. srpna 2017

Václav Tollar, Ph.D., oponent